

A „nyomdászok királyának” kötetei könyvtárunk gyűjteményében

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Az Officina Plantiniana; 3. A nyomda jelentősége; 4. A főiskolai könyvtár Plantin-kiadványai; 4.1. *Annales ecclesiastici* (1600); 4.2. *Summa conciliorum omnium* (1623); 5. Összegzés.

I. Bevezetés

Gutenberg találmánya gyorsan terjedt Mainzból Európa minden tája felé. Jó két évtized kellett ahhoz, hogy Németalföldre érkezzon. Az első nyomdák 1473-ban Aalst és Utrecht városában jöttek létre. Egyidőben Hess András budai műhelyével! Azokban az évtizedekben a zűrzavaros hatalmi viszonyok miatt a nyomdáknak gyakran költözniük kellett. Így az első, aalsti nyomdát is 1476-tól már Antwerpenben találjuk. Később ez a város jelentős hírnévre tett szert a szép könyvek nyomtatása terén.

Az antwerpeni nyomdászat virágzásához szükség volt művelt polgári rétegre is, amit a város kereskedelemi, ipari és szellemi központ léte biztosított. A németalföldi könyvkiadás terjedését segítette a közművelődést szolgáló *Fratres Vitae Communis* közösség, amely a legkiválóbb kéziratok többszörözését és olcsó árusítását tűzte ki célul. Pozitívan hatott fejlődésére a reformáció megjelenése, majd az ellenreformáció is. Az ország spanyol Habsburg-ralomtól való megszabadulását követően, 1609-től szabadon fejlődhetett a németalföldi könyvművészet, hiszen akkor már nem volt cenzúra, és nem létezett a könyvnyomtatói szabadalmak rendszere sem. A szép könyvek megszületését segítették a fejlett technikával dolgozó papírmalmok, ahonnan jó minőségű papírok kerültek ki, valamint emelték színvonalát a kiváló tehetségű betűmetszők és grafikusok.

2. Az Officina Plantiniana

Az antwerpeni nyomdászat egyik nagy alakja a franciaországi Saint Avertin-i születésű *Christoffel Plantin* (1520–1589) volt, aki 1548 körül telepedett le a városban. Kis könyvesboltot és könyvkötő műhelyt nyitott, amit később szerény könyvnyomdával bővített. 1550-ben Plantint már mint könyvnyomtató mestert vették föl a Szent Lukács céhbe, ahova a fafaragók, az ötvösök, a vésnökök mellett a nyomdászat művelői is tartoztak. 1555-ben házat vásárolt, ahova tipográfiáját költöztette, ami két évtized alatt 16 sajtóval és 80 alkalmazottjával a világ egyik legnagyobb nyomdájává és könyvkiadójává fejlődött. Nem volt tudós, mint oly sok nyomdász akkoriban, csak igényes, jó szemű mesterember, aki a legjobb szakemberekkel dolgoztatott.

A Plantin-nyomda főleg liturgikus műveket adott ki. Egyaránt dolgozott a katolikusoknak és kálvinistáknak. Gyakran fennállt a veszély, hogy eretnekséggel vádolják meg, mivel V. Károly (1500–1558) német-római császár és spanyol király 1550-ben megtiltotta minden eretnek könyvnek a kinyomtatását és olvasását. Plantin azonban ügyes manőverekkel mindig kibújt a vádak alól. Katolikus elkötelezettsége bizonyítékeként 1568–1573 között 1200 példányban elkészítette legjelentősebb művét, az ötnyelvű (héber, görög, arámi és szír, latin fordításokkal), nyolckötetes *Biblia Polyglotta*-t, ami a betűigé-

nye és a pontos, szöveghű nyomtatás miatt igen nagy és költséges feladat volt. Munkája elismeréseként a katolikus II. Fülöp (1527–1598) udvari nyomdája

lett, mely tényt sírfelirata is megerősíti: „Christophorus situs hic Plantinus, regi Iberi Typographus, sed rex typograporum ipse fuit”.²

Első mesterjegye a fára felfutó szőlő, melynek vadhajtásait egy kertész metszi. Plantin 1558-tól másik mesterjegyet használt, mely közismertebb. Afelhők közül kinyúló, körzöt tartó kéz a jelmondatát tartalmazó szalaggal. A „Labore et constantia” jelmondat jól tükrözi a plantini eszmeiséget; csak kemény, kitartó munkával lehet elérni állandó magas színvonalat.

Egyetlen fia, aki a mesterséget tovább folytathatta volna, fiatalon meghalt, így lányai jó kiházasításával biztosította vállalata fennmaradását. Egyik lányát Beys Gilles (1540–1595) könyvnyomtató vette el, aki a Plantin által Párizsban alapított fióknyomda vezetője volt. Másik lánya Franciscus Raphelengius (1539–1597) társa lett, aki a mester korrektora volt, együtt dolgozott vele leghíresebb kiadványán, a *Polyglott Biblián*, majd Plantin halála után ő lett a leydeni nyomda vezetője.

Martina lányát Jan Moretushoz (Jean Morentorf, élt: 1543–1610) adta feleségül, aki továbbvitte az antwerpeni üzem vezetését. Fiai, Baltasar (1574–1641) és Johannes apjuktól tanulták az igényes nyomdai munka fortélyait. Testvére 1618-ban bekövetkezett halála után Baltasar Moretus társult Johannes Meursiusszal (1579–1639), aki 1629-ben önállósult. Meursius említése esetünkben azért érdemel figyelmet, mert könyvtárunk állományában hét kötet is található a Meursius család műhelyéből az 1645–1659 közötti időszakból.

I. Baltasar Moretus halála után az üzlet öccse fíára, II. Baltasarra (1615–1674) szállott, őt annak fia, III. Baltasar (1646–1696) követte, aki 1692-ben megkapta a spanyol nemességet.

Plantin utódai közül I. Baltasar Moretus vezetése alatt tovább szárnyalt az officina. Míves illusztrációit – különösen a címképeket – neves művészekkel készíttette, köztük volt Peter Paul Rubens (1577–1640), aki iskolatársa és barátja volt.

Ezt követően II. Baltasár még produkált néhány jelentősebb sajtóterméket, de lassan megindult a hanyatlás, aminek oka az volt, hogy tulajdonosok csupán a haszonra dolgoztak, és szinte csak a biztos jövedelmet hajtó liturgikus műveket és hivatalos kiadványokat készítették. A cég utolsó sajtóterméke 1866-ban kelt.³ Antwerpen városa 1875-ben mindenestül megvásárolta az épületet, és *Musée Plantin-Moretus* néven megnyitotta a nagyközönség előtt.

2 TEVAN ANDOR, *A könyv évezredes útja*, Budapest 1984, 315.

3 GULYÁS PÁL, „Az anverssi Plantin-Moretus múzeum”, in *Magyar Könyvszemle* I (1913) 10–23.

A reneszánsz és barokk kori nyomda világviszonylatban is unikumnak számít, ezért 2005-ben felkerült a világörökségi helyszínek listájára.

3. A nyomda jelentősége

A nyomda a németalföldi humanizmus egyik központja volt. Emellett az első kapitalista nagyüzem, ahol a nyomdászok szakosodtak az egyes részfeladatok ellátására. Kiadványainak jellemzője a gondos szövegnyomás és az elegáns, egyszerű, de mégis fényűző kiállítás volt.

Plantin minden nyomtatásban megjelenő szöveget jól képzett tudós korrektorokkal ellenőriztetett, akiket megbecsült, számukra jó megélhetést és nyugodt munkakörülményeket biztosított. Első korrektora Cornelius Van Kiel (1528–1607), ötven esztendeig működött az üzemben, hozzájárulva annak világhírűvé válásához. Franciscus Raphelengius párizsi görög, latin és cambridge-i héber tanulmányok után került Plantinhez, mint láttuk, később veje lett.⁴

A liturgikus műveken kívül készültek a műhelyben tudományos művek is, főleg a matematika, a természettudományok, a földrajz és az anatómia területén. Itt jelent meg Rotterdami Erasmus (1466–1536) szinte valamennyi írása, de a magyar humanista orvos és történétíró, Zsámboki (Sambucus) János (1531–1584) több kötete is. A tudományos művek illusztrációs igényeit művészi kivitelű, részletgazdag, mélynyomásos rézmetszetek szolgálták.

4 GÉCS BÉLA, „Plantin nyomdász és könyvkiadó emlékezete. Nyomdászattörténeti töredékek”, in *Magyar Grafika* 4 (2009) 70–71.

A nyomda könyveiben szinte sosem láthatunk fejléceket. Kurzív betűi különösen elegánsak, antikvári kissé vaskosak, de szépek és könnyen olvashatók. Díszes, fába metszett záródíszek és kezdőbetűk adják akönyvek ékét. E célból 1570-ben Plantin groteszekkel díszített ABC-t, majd 1573-ban vallásos jeleneteket ábrázoló különböző nagyságú betűket készíttetett, de vannak állatos és flamand ízlésű virágdíszes, köztük tulipánt megjelenítő kezdőbetűi is.⁵

A nyomda nemcsak különböző nyelvű munkák nyomtatásához szükséges betűkkel (héber, görög stb.) rendelkezett, hanem volt a kottanyomtatáshoz szükséges készletük, és készíttetek térképeket is.

Könyveik éles és tiszta kontúrú betűikkel, hibátlan szövegükkel, tökéletes kiállításukkal évszázadokon át etalont jelentettek a nyomdászok számára.

4. A főiskolai könyvtár Plantin-kiadványai

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának kincsei között megbúvik két latin nyelvű kötet, amely a világhírű antwerpeni Plantin-nyomda sajtói alól került ki. A neves nyomdász akkor már nem élt, amikor ezek a könyvek megszülettek, de magukon viselik a nyomdaalapító *Christoffel Plantin* eszmeiségét.

A két, hasonló kötésű, az *Officina Plantinia*-ból származó kötet kézirásos bejegyzései arra utalnak, hogy azonos helyről kerültek vidékünkre. Bécsben lajstromozták őket 1773-ban a „máriapócsi Nagy Szent Bazil Rend tiszteletreméltó monostorának” szánva, ami azt is bizonyítja, hogy az 1731-ben alapított monostor könyvtárát ilyen, más könyvtárakból származó ajándékok segítségével hozták létre.

A kötetek a 17. század elején készültek a nagy hírű Plantin-Moretus nyomdában.

– Az 1600-ban nyomtatott „*Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198*” szerzője Cesare Baronio (1538–1607) olasz egyháztörténész, római katolikus bíboros. A vatikáni könyvtár prefektusaként hozzáfért olyan publikálatlan anyagokhoz, melyeket főműve megírásához felhasznált. Közlései ezért újdonságokat tartalmaztak. A 12 kötetes munka alapműnek számított, számos kiadást megért. Az 1600-as évek elején kiadták Vatikánban, Velencében, de ugyanebben az időszakban kinyomtatták Németalföldön is, valamint mainzi és kölni példányokról is tudunk.

5 GULYÁS PÁL, „Az anvers-i Plantin-Moretus múzeum”, in *Magyar Könyvszemle* 1 (1913) 10–23.

– A könyvtárunk tulajdonában lévő másik mű a „Summa conciliorum omnium, quae a S. Petro usque ad Gregorium XV. papam celebrata sunt, iuxta chronologiam Annalium Ill Card. Baronii praecipue, et aliorum illustr. Virorum Ecclesiastica historica monumenta” címet viseli, 1623-ban készült. Szerzői Longo, Francisco Coriolano (1562–1625), Baronio Cesare, (1538–1607) és Alessandro Ludovisi (1554–1623), a későbbi XV. Gergely pápa. Az első kiadású, több mint 1000 oldalas mű egyháztörténeti összefoglalót ad Szt. Pétertől 15. Gergely pápáig. Ez a mű is nagy jelentőséggel bírt korában, amit a többszöri kiadás is bizonyít (pl. Párizs, 1639, 1645, 1675).

4.1. Annales ecclesiastici (1600)

A 12 kötetes „Annales...” könyvtárunk állományában hiányosan található meg; a 3-10. részei vannak birtokunkban öt kötetbe kötve, a következő elosztásban és megjelenési adattal:

	Kiadási hely	Kiadás éve	Jelzet
Tomus III–IV	Mainz	1601	Ant 30040/1
Tomus V–VI	Mainz	1601	Ant 30040/2
Tomus VII és IX	Mainz	1601	Ant 30040/3
Tomus VIII	Antwerpen	1600	Ant 30040/4
Tomus X	Köln	1603	Ant 30040/5

A többkötetes mű háromféle kiadásból történt összegyűjtése azt jelzi, hogy a pócsi szerzetesek számára a tartalma miatt volt fontos a birtoklása, kevésbé számított a kiadás ideje, a nyomdász személye és a kötetek esztétikája.

Szembetűnő, hogy a mainzi és antwerpeni példányok címlapja csaknem azonos. Elrendezésük, képi elemeik és az azon szereplő szövegek – „Vicit Haereses” és „Sub egit Gentes”, valamint „In petra exaltavit me et nunc exaltavit caput meum super inimicos meos” – megegyeznek. Kisebb grafikai részletek, például oszlopok kidolgozása tér el, illetve az alakok tükörképben jelennek meg. A kölni kiadás címlapja ezzel szemben sokkal egyszerűbb. Egy kis kép, „Tici ammoniti discit eius” felirattal, az egyetlen ikonográfiai elem.

A mainzi és kölni példányok a bevezető részek kivételével két hasábra szedettek, és a szöveg keretbe foglalt. Az oldalak szélén alkalmazott széljegyzetek miatt zsúfoltnak hatnak. Ugyanez mondható el a hasábra beszorított érmeábrázolásokról is.

Az 1600-ban Antwerpenben megjelent kötet – a sorozat VIII. kötete, mely könyvtárunkban is megvan – sajnos nem viseli magán az alapító nyomdász keze munkáját, hiszen akkor ő már nem élt. Azt, a hagyományokat folytató veje, Johannes Moretus nyomtatta, amint a kolofonban is olvasható: „Antverpiae, Ex officina Plantiniana, Apud Ioannem Moratum Anno M. D. C.”.

A kötet egyhasábos szedésével és visszafogott díszítésével harmóniát áraszt, és könnyen olvasható. Az egyébként latin nyelvű mű tartalmaz némi görög szöveget is. Antikva betűinek mérete fejezetenként változik, a margó széljegyzeteinek betűmérete a legkisebb. Az „Annales...” oldalai a felső külső sarokban számozottak, de a lap alján custosokat is használtak.

Az öt nagyobb egységre tagolódó könyvben néhány négy betűsor nagyságú iniciálé, egy táblakép (180. oldal), és két helyen (289. és 737. oldal) összesen nyolc darab érmeábrázolás látható. A fejezetek között szép záródíszek, a kötet végén a közismert nyomdajel kapott helyet. Az „A, C, E, M, N, Q” iniciálék vallásos motívumokat jelenítenek meg, kivitelezésük esztétikus. Ugyanezeket az iniciálékat találjuk a 23 évvel később készült kötetünkben is.

4.2. Summa conciliorum omnium (1623)

A „Summa...”-t 1623-ban Antwerpenben készítette Plantin veje, Baltasar Moretus. A címlap megemlíti még a kiadók között Johannes Moretus özvegyének és az üzlettársnak Johannes Meursiusnak nevét is.

A kötet fő része a Plantin-nyomda hagyományai szerint egyhasábos, jól áttekinthető, oldalai számozást és custost is tartalmaznak. Néhány sor- és záródísz, valamint iniciálék sokasága teszi változatossá a kiadványt.

A kötet jól mutatja Moretus fő erősségét, ami a gazdag és nívós illusztrációk alkalmazása. A rendkívül részletgazdag, sokalakos rézkarc címlapkép a ruharedők lágy esésével, a portrék kidolgozottságával kvalitásos művész alkotását feltételezi. A kötet végén található nyomdajel kivitelezésében el-

tér a 23 évvel korábbi változattól, feltételezhetően más-más grafikus művei. A fő motívum, a felhőből kinyúló körzős kéz azonos, de a jelmondatot tartalmazó szalag vonala és a képet keretező díszítmény eltérő.

Moretus mester ebben a kiadványában ötféle méretű iniciálét használt. Attól függően, hogy azok egy szöveg fejezetét vagy alfejezetét, esetleg kisebb egységét jelölik, méretük 15–43 mm között változik. A kezdőbetűk képeinek témája összefüggést mutat a kép méretével. A nagyobb méretű betűk esetében inkább alakos, vallási témájú ábrá-

zolásokat látunk, míg a kis méretű betűk háttérképei inkább egy-egy állati vagy növényi motívum. A képi ábrázolások között kötetünkben leginkább vallásos témákat és növényi motívumokat fedezhetünk fel, néhány állati ábrázolás mellett.

Legnagyobb számban a legkisebb méretű iniciálék fordulnak elő. Ezek a díszes betűk vélhetően a 16. század végén Christoffel Plantin által készített fadúccokkal készültek, mint ahogy ezeket alkalmazták az 1600-ban nyomtatott „Annales...”-ben is. Példa erre a háttérképként feszületet ábrá-

zoló „Q” betű, vagy a vízpartra vetett embert ábrázoló „E” betű. Egy-egy betű többféle háttérképpel is megjelenik, ami különösen a gyakoribb betűk („C”, „A”, „S” „Q” stb.) esetében szembeötlő.

Az állatképek között található a környezetünkben élő valós (kecske, szarvas), a távoli vidékekről ekkortájt ismertté vált egzotikus (elefánt, papagáj) és mitológiai (unikornis) állat ábrázolások, valamint a Bibliához, keresztény hithez köthetőek (bárány, kígyó).

A növényi motívumok között több a képzeletbeli virág, inda, de jól felismerhető „igazi” növényt is láthatunk. Jól kivehető több képen is („A”, „C”, „D”, „E”, „S” stb. kezdőbetűk) a ma már Hollandia jelképének tartott, de Perzsiából származó tulipán ábrázolása, mely török közvetítéssel a 16. században hódította meg Németalföldet, tehát a fametszet készítői mint újdonságot jelenítették meg képeiken.

Érdekességként meg kell említeni egy hibásan, fejjel lefelé helyére került iniciálét a kötet 638. oldalán, ahol egy elefántot ábrázoló „I” betű áll fordított helyzetben az 1623-as antwerpeni kiadások mindegyikében.⁶

5. Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy a főiskolai könyvtár két Plantin-nyomdához köthető kötete valóban minőségi munka. Esztétikailag magasabb értéket képviselnek, mint más kiadóknál kiadott példányok. Ez különösen az „Annales”, könyvtárunkban meglévő antwerpeni, mainzi és

⁶ Lásd https://books.google.hu/books?id=Mxh1AAAaAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=domini%20813&f=false

kölni kiadású köteteinek egymás mellé helyezésekor válik nyilvánvalóvá, azok nyomtatási képén kevésbé fedezhető fel a plantini harmónia.

Kijelenthető tehát, hogy a főiskola muzeális gyűjteményében – az egyedülálló egyházi szláv nyelvű anyag mellett – fellelhetők olyan latin nyelvű értékek és kuriózumok is, melyek kultur- és nyomdászattörténeti szempontból figyelmet érdemelnek, s melyek megőrzése és az utókor számára átörökítése kötelességünk.